

GROTE OF SINT-LAURENSKERK ROTTERDAM

CANTATEDIENST

ZONDAG 15 MEI 2022

19:00 UUR

JOHANN SEBASTIAN BACH

MIS IN G BWV 235

LIVESTREAM VIA: WWW.LAURENSVOCAAL.NL

Orgelspel **Allein Gott in der Höh sei Ehr BWV 663** **J.S. Bach (1685-1750)**

Wij gaan staan

Bemoediging Onze hulp in de Naam van de Heer,
Die hemel en aarde gemaakt heeft.

Drempelgebed Heer onze God,
Vergeef ons al wat wij misdeden,
En laat ons weer in vrede leven,
Door Christus onze Heer,
Amen.

Psalm Psalm 98

1 Gemeente

Psalm 98

LvdK

b: J.W. Schulte Nordholt/J. Wit
m: 1543/Genève 1551

1. Zingt een nieuw lied voor God den HE - RE,
want Hij bracht won - de - ren tot stand.
Wij zien Hem heer - lijk tri - om - fe - ren
met op - ge - he - ven rech - ter - hand.
Zingt voor den HEER, Hij o - pen - baar - de
be - vrij - dend heil en bin - dend recht
voor al - le vol - ke - ren op aar - de.
Hij doet zo - als Hij heeft ge - zegd.

2 Cantorij

Ja Hij is ons getrouw gebleven,
Hij heeft in goedertierenheid,
naar de belofte eens gegeven,
het huis van Israël bevrijd.
Zijn volk is veilig in zijn handen.
Hij heeft zijn heerlijkheid ontvouwd.
Zo werd tot in de verste landen
het heil van onze God aanschouwd.

3 Gemeente

Laat heel de aard' een loflied wezen,
de psalmen gaan van mond tot mond.
De naam des Heren wordt geprezen,
lofzangen gaan de wereld rond.
Hosanna voor de grote Koning,
verhef, bazuin, uw stem van goud,
de Heer heeft onder ons zijn woning,
de Heer die bij ons intocht houdt.

4 Allen

Laat alle zeeën, alle landen
Hem prijzen met een blij geluid.
Rivieren klappen in de handen,
de bergen jubelen het uit.
Hij komt, Hij komt de aarde richten,
Hij komt, o volken weest verblijd,
Hij komt zijn koninkrijk hier stichten,
zijn heil en zijn gerechtigheid.

Wij gaan zitten

Gebed

Schriftlezing Johannes 16, vers 5-15 (*Nieuwe Bijbelvertaling*)

5 Nu ga ik weg, naar hem die mij gezonden heeft, maar niemand van jullie vraagt: “Waar gaat u naartoe?” 6 Jullie zijn verdrietig, omdat ik jullie dat gezegd heb. 7 Werkelijk, het is goed voor jullie dat ik ga, want als ik niet ga zal de pleitbezorger niet bij jullie komen, maar als ik weg ben, zal ik hem jullie zenden. 8 Wanneer hij komt zal hij de wereld duidelijk maken wat zonde, gerechtigheid en oordeel is: 9 zonde – dat ze niet in mij geloven, 10 gerechtigheid – dat ik naar de Vader ga en jullie me niet meer zien, 11 oordeel – dat de heerser over deze wereld is veroordeeld. 12 Ik heb jullie nog veel meer te zeggen, maar jullie kunnen het nog niet verdragen. 13 De Geest van de waarheid zal jullie, wanneer hij komt, de weg wijzen naar de volle waarheid. Hij zal niet namens zichzelf spreken, maar hij zal zeggen wat hij hoort en jullie bekendmaken wat komen gaat. 14 Door jullie bekend te maken wat hij van mij heeft, zal hij mij eren. 15 Alles wat van de Vader is, is van mij – daarom heb ik gezegd dat hij alles wat hij jullie bekend zal maken, van mij heeft.

Overdenking

Inzameling der gaven

De opbrengst van deze rondgang is bestemd voor diaconie en kerkrentmeesters. In de collecte bij de uitgang wordt uw speciale gift gevraagd voor de aan deze Cantatedienst verbonden kosten (zie pagina 7 van deze liturgie voor meer informatie).

Orgelspel

Lied 665, LvdK 225

1 Cantorij

Zingt voor de Heer een nieuw gezang

LvdK Gezang 225

m: F.A. Mehrtens
t: W. Barnard

The image shows a musical score for a hymn. It consists of four staves of music in G major (one sharp) and 4/4 time. The lyrics are written below the notes. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a common time signature (C). The lyrics are: "1. Zingt voor de Heer een nieuw ge-zang!". The second staff continues with the lyrics: "Hij laaft u heel uw le - ven lang". The third staff continues with: "met wa - ter uit de har - de steen.". The fourth staff concludes with: "Het is vol won - dren om u heen.".

2 Gemeente

Hij gaat u voor in wolk en vuur,
gunt aan uw leven rust en duur
en geeft het zin en samenhang.
Zingt dan de heer een nieuw gezang!

3 Cantorij

Een lied van uw verwondering
dat nog uw naam niet onderging,
maar weer opnieuw geboren is
uit water en uit duisternis.

4 Gemeente

De hand van God doet in de tijd
tekenen van gerechtigheid.
De Geest des Heren vuurt ons aan
de heil'ge tekens te verstaan.

5 Allen

Wij zullen naar zijn land geleid
doorleven tot in eeuwigheid
en zingen bij zijn wederkeer
een nieuw gezang voor God de Heer.

Mis

Mis in G BWV 235

J.S. Bach (1685-1750)

Kyrie

1. Koor

**Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.**

Gloria

2. Koor

**Gloria in excelsis Deo,
et in terra pax hominibus bonae voluntatis.
Laudamus te,
benedicimus te,
adoramus te,
glorificamus te.**

3. Aria Bas

Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.
Domine Deus, Rex coelestis, Deus Pater omnipotens.

4. Aria Alt

Domine Fili unigenite Jesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris,
qui tollis peccata mundi,
miserere nobis.

5. Aria Tenor

Qui tollis peccata mundi,
suscipe deprecationem nostram.
Qui sedes ad dexteram Patris,
miserere nobis.
Quoniam tu solus sanctus,
tu solus Dominus,
tu solus altissimus
Jesu Christe.

6. Koor

Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris, amen.

Gebed

Stil gebed

Onze Vader

Wij gaan staan

Zending en zegen

aan deze dienst werkten mee

Eline Welle *alt*
William Knight *tenor*
Berend Eijkhout *bas*
Laurensorkest
Laurensantorij
Hayo Boerema *orgel*
Wiecher Mandemaker *dirigent*
Ds. Harold Schorren *voorganger*

volgende cantatedienst

zondag 18 september 2022, 19:00 uur

belangrijke mededeling

Laurens Vocaal is voor de organisatie van de cantatediensten afhankelijk van particuliere giften en subsidies van diverse instanties, zoals het Fonds Podiumkunsten.

Wij vragen voor deze cantatedienst uw vrijwillige gift aan de uitgang. Een cantatedienst kost gemiddeld € 6000. Om uit de kosten te komen is een bijdrage van gemiddeld **€ 15** per bezoeker nodig!

Wilt u uw gift voor deze cantatedienst liever overmaken? Dat kan op Iban nummer NL93 ABNA 0640755666, t.n.v. Stichting Laurenscontorij te Rotterdam.

U kunt nu ook direct geven via Tikkie. Zo werkt het: Open de camera-app van uw mobiel (of gebruik uw Tikkie-app of QR-scanner). Richt uw camera op onderstaande QR-code. De code wordt automatisch gescand.

De Stichting Laurenscontorij is een culturele ANBI. Alvast bedankt voor uw royale bijdrage!

Toelichting door Eduard van Hengel

J.S. Bach – Mis in G BWV 235

Missen

In de jaren 1738/39 schrijft Bach een viertal composities op de Griekse c.q. Latijnse teksten van Kyrie en Gloria. Ze worden wel aangeduid als 'Lutherse missen' maar specifiek Luthers zijn ze niet: ze zouden in principe ook in de katholieke eredienst gebruikt kunnen worden. Ook worden ze wel 'korte missen' of 'missa brevis' genoemd, maar ook dat is misleidend: Missae breves zijn korte, compacte versies van de complete mistekst, dus inclusief Credo, Sanctus etc. Bach zelf noemt zijn composities Missa, de destijds gangbare benaming voor een Kyrie+Gloria-zetting, ter onderscheiding van een Missa tota die alle misdelen omvat.

Het is nog altijd niet duidelijk wat Bach heeft bewogen deze 'missen' te componeren of liever: te assembleren, want de muziek ontleende hij aan cantates. Met zijn regelmatige cantateproductie was hij al twaalf jaar geleden gestopt, in het begin van de jaren dertig voltooide hij de reeks oratoria voor grote feesten en sleep hij nog wat aan zijn passies maar zijn compositorische interesse voor kerkmuziek leek wel verdwenen.

- Waren ze bedoeld voor het katholieke hof in Dresden? Het is onwaarschijnlijk, want toen Bach in 1733 het Kyrie en Gloria van zijn latere Hohe Messe, de 'Dresden-mis', aan de nieuwe, katholieke koning/keurvorst te Dresden aanbod (vlussend op de titel 'Hofcompositeur'), bleek hij tot in detail op de hoogte van de kerkmuzikale regels in het katholieke Dresden, waaraan dit latere viertal niet beantwoordt.

- Was het een opdracht voor een ander katholiek hof, bijvoorbeeld dat van de Boheemse Graaf Sporck, met wie Bach bewezen hartelijke contacten onderhield? Zou kunnen: ook van zijn Dresden-mis offereerde hij slechts de partijen maar behield zelf de partituur. Maar er is geen spoor van bewijs en graaf Sporck overleed op 30 maart 1738.

- Maar waarom zou hij ze eigenlijk niet hebben geschreven voor eigen gebruik in Leipzig? Niet voor de hand liggend, want de enige partij die wijst op een Leipziger uitvoering dateert pas van tien jaar later. Maar het zou kunnen. Immers, Luther hervormde aanvankelijk slechts de orde van de mis onder handhaving van het Latijn (Formula Missae, 1523) en bepleitte pas in tweede instantie (Deutsche Messe, 1526) eredienst in volkstaal, waartoe hij de Bijbel in het Duits vertaalde, liederen componeerde die de gemeente kon meezingen (koralen) en de misstructuur (die hij handhaafde) van Duitse equivalenten voorzag:

KYRIE	Kyrie, Gott Vater in Ewigkeit
GLORIA	Allein Gott in der Höh sei Ehr
CREDO	Wir glauben all an einen Gott
SANCTUS	Jesaja, dem Propheten das geschah
AGNUS DEI	Christe du Lamm Gottes

Maar Luther verwijderde het Latijn nooit geheel uit de Hauptgottesdienst; afhankelijk van tijd, plaats en regio klonk er nog veel Latijn, vooral in conservatiever streken zoals Leipzig. Met name delen van het ordinarium (de dagelijks terugkerende elementen) werden nog vaak door de celebrant in het Latijn gezongen, of op hoogtijdagen zelfs concertant uitgevoerd, terwijl de onderdelen van het proprium (de dagelijks wisselende elementen zoals schriftlezing, preek, cantate) bij voorkeur in de volkstaal verliepen.

Terwijl de duitstalige cantate in de Lutherse kerk het belangrijkste muziekstuk was geworden, zullen er dus onder Bachs leiding c.q. eindverantwoordelijkheid op feestdagen veel Latijnse missen zijn gezongen, die ook van katholieke componisten konden stammen. Tot 1738 beperkte Bachs compositorische bijdrage aan de Latijnse kerkmuziek zich tot enkele Sanctus-zettingen en het Magnificat. Wat kan hem hebben bewogen ineens een aantal KYRIE/GLORIA-zettingen te schrijven, op basis van cantatecomposities? Twee motieven worden vaak genoemd:

1. Bach realiseerde zich dat zijn cantateteksten allengs door de theologische ontwikkelingen van zijn tijd achterhaald werden en zijn composities dus slechts in andere vorm zouden kunnen overleven;

2. Cantates konden, als onderdeel van het dagelijks wisselende proprium, het tijdeigen misgedeelte, maximaal éénmaal per jaar worden uitgevoerd; de Latijnse miscomposities daarentegen hadden, met hun universele, van tijd en theologische modes onafhankelijke tekst een potentieel hogere uitvoeringsfrequentie.

Dat Bachs vier Kyrie/Gloria-missen voor Leipziger gebruik bestemd waren wordt echter weer onwaarschijnlijker als we ons realiseren dat Bach de benodigde 24 stukken muziek (per mis drie aria's en drie koren) betrok uit een beperkt aantal cantates, en waarschijnlijk niet de slechtste, die derhalve nog regelmatig als cantate zullen hebben geklonken.

Parodieën

Bach baseerde zijn missen dus op bestaande composities, die hij van een nieuwe tekst voorzag; het zijn derhalve allemaal (op één na) zogeheten parodieën. Dat heeft de status van de vier missen vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw, die zo hechte aan originaliteit en de integriteit van een kunstwerk, geen goed gedaan: 'prachtvoll entfaltet Blumen von ihren Stengeln geschnitten und zum verwelklichen Strauss gebunden' (Spitta), 'Barbarische Parodien (Schweitzer). Daar denken wij nu wat anders over. In de karikatuur van het parodiëren geeft een gemakzuchtige componist zijn tekstdichter opdracht een nieuwe tekst te vervaardigen die metrisch, qua affect en qua versstructuur identiek is aan een oude, en laat hij vervolgens één van zijn studenten/kopiïsten in alle partijen de nieuwe tekst onder de bestaande muziek schrijven. Klaar is Kees.

Zulke goedkope ('dichterlijke') parodieën kennen we van Bach nauwelijks; hij besteedde altijd de uiterste zorg aan de nieuwe tekstplaatsing en de relatie met de bijbehorende muziek, en al helemaal in het geval dat - zoals hier - de nieuwe tekst een bestaande, niet-metrische Latijnse prozatekst is. Men is het er wel over eens dat Bach sneller klaar was geweest wanneer hij nieuwe stukken had gecomponeerd; er was hem blijkbaar veel aan gelegen zijn oude composities een nieuw leven te geven. Wie Bachs missen afkeurt omdat ze louter parodieën bevatten, moet ook zijn Weihnachtsoratorium en Hohe Messe afwijzen.

Zoals onderstaand overzicht laat zien bestaan alle vier de missen uit zes delen: drie koren voor het Kyrie en de hoekdelen van het Gloria, en drie achtereenvolgende aria's voor de overige Gloriagedeelten, waarbij de verdeling van de tekst over deze drie stukken enigszins varieert, zie de 'mistekst'. Van vier van de 24 stukken weten we de herkomst niet; waarschijnlijk komen ze uit een verloren gegane cantate. Eén deel, het openingskoor van BWV 233 (F-groot), heeft Bach oorspronkelijk in Weimar, tussen 1708 en 1714 op de Kyrie-tekst gecomponeerd; van de overige negentien stukken ontleent Bach er dertien aan slechts vier cantates, die hij daarmee, voorzover bruikbaar, volledig heeft geplunderd want uiteraard komen uit cantates slechts koren en aria's, geen recitatieven en koralen in aanmerking voor parodiëring in missen. Dat Bach ten behoeve van zijn vier missen vier cantates integraal kannibaliseert pleit voor de gemeenschappelijke conceptie van de groep missen. Vooral ten behoeve van nog ontbrekende koorgedeelten doet Bach een beroep op diverse andere cantates:

	BWV nr./ toonsoort	233 in F	bron	234 in A	bron	235 in G	bron	236 in G	bron
	Deel 1. koor	Kyrie	233a	Kyrie	?	Kyrie	102/1	Kyrie	179/1
G	Deel 2. koor	Gloria	?	Gloria	67/7	Gloria	72/1	Gloria	79/1
L	Deel 3. aria	Domine Deus	?	Domine Deus		Gratias	187/4	Gratias	138/5
O	Deel 4. aria	Qui tollis	102/3	Qui tollis	179/5	Domine Fili	187/3	Domine Deus	79/5
R	Deel 5. aria	Quoniam	102/5	Quoniam	79/2	Qui tollis	187/5	Quoniam	179/3
I A	Deel 6. koor	cum Sancto Spiritu	40/1	cum Sancto Spiritu	136/1	cum Sancto Spiritu	187/1	cum Sancto Spiritu	17/1
	instrumentatie	2 hobo's, hoorn en fagotten		2 traverso's		2 hobo's		2 hobo's	

De vier missen verdelen de mistekst op verschillende manieren in zes delen, zoals het volgende schema uitwijst:

233 234 235 236

1	1	1	1
2	2	2	2
3	3		
4	4	5	
5	5		
6	6	6	6

Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

Gloria in excelsis Deo,
et in terra pax hominibus bonae voluntatis.
Laudamus te, benedicimus te,
adoramus te, glorificamus te.
Gratias agimus tibi
propter magnam gloriam tuam.

Domine Deus, Rex coelestis,
Deus Pater omnipotens,
Domine Fili unigenite Jesu Christe,
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.

Qui tollis peccata mundi,
miserere nobis,
suscipe deprecationem nostram.
Qui sedes ad dexteram patris,
miserere nobis.

Quoniam tu solus sanctus,
tu solus Dominus,
tu solus altissimus, Jesu Christe.

Cum Sancto Spiritu
in gloria Dei Patris, Amen.

m i s t e k s t

Heer ontferm u.
Christus ontferm u.
Heer ontferm u.

Eer aan God in den hoge,
en vrede op aarde voor mensen van goede wil.
Wij loven u, wij prijzen u,
wij aanbidden u, wij verheerlijken u.
Wij zeggen u dank
voor uw grote heerlijkheid

Heer God, Koning der hemelen,
God, almachtige Vader.
Heer, eniggeboren Zoon, Jezus Christus
Heer God, Lam Gods, Zoon van de Vader.

Gij, die de zonden der wereld draagt,
ontferm u over ons,
aanvaard onze smeekbede.
Gij, die zit aan de rechterhand van de Vader,
ontferm u over ons.

Want gij alleen zijt heilig,
gij alleen zijt de Heer,
gij alleen zijt de hoogste, Jezus Christus.

Met de Heilige Geest,
tot eer van God de Vader. Amen.

Missa in g-klein (BWV 235)

De derde Kyrie/Gloria-mis die Bach componeerde is de enige in een mineur tonsoort, g-klein. Bach hergebruikte ('parodieerde') hiervoor alle bruikbare delen (dus niet recitatieven en koraal) van cantate 187 uit 1726. Omdat zijn missen altijd uit drie koren en drie aria's bestaan moest hij twee koren uit andere cantates recyclen, de cantates 72 en 102, beide eveneens uit 1726.

Voor het Kyrie (1) hergebruikte Bach het openingskoor van Cantate 102 zonder daar - structureel of in de noten - veel aan te veranderen. Toen behandelde het stuk in drie vocale passages drie delen van een Jeremia-tekst, nu horen we daar de drie *Kyrie*-aanroepen, achtereenvolgens gericht tot God de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De vocale thematiek van deze drie delen is geheel verschillend: het eerste Kyrie is overwegend homofoon, d.w.z. de stemmen trekken gelijk met elkaar op, het Christe eleison en het tweede Kyrie zijn - meer of minder zuivere - fuga's, met afzonderlijke thema's. Ondanks de grote verschillen in de vocale muziek wordt het stuk toch één geheel dankzij de instrumentale begeleiding. Van de lange inleidende Sinfonia wordt het eerste deel herhaald als begeleiding bij de afsluiting van het eerste Kyrie, de tweede helft klinkt aan het slot van het Christe eleison, en wanneer in het tweede, fugatische Kyrie alle stemmen ten tweeden male het thema hebben geëxposeerd volgt een doorwerking waarboven de instrumentalisten letterlijk de hele Sinfonia nog eens herhalen: een opmerkelijke climax tot besluit.

Als parodiemodel voor het Gloria **(2)** fungeerde het openingskoor van cantate 72, *Alles nur nach Gottes Willen*, waarvan Bach de instrumentale introductie schrapte; ook transposeerde hij het stuk één toon naar beneden, van a-klein naar g-klein, maar een mineurtoonsoort voor zo'n vrolijke tekst blijft opmerkelijk. In de cantate klonken voortdurend brede octaafsprongen op *Alles*; daar komt nu - heel toepasselijk - het woord *Gloria* voor in de plaats. En even moeiteloos passen de woorden *Et in terra pax* in de verstilde tweede vocale passage, waar de instrumenten zich tot losse akkoordjes beperken omdat daar aanvankelijk stond *Gottes Willen soll mich stillen*. Vóór de oorspronkelijk direct aansluitende derde vocale passage voegt Bach vier maten tussenspel in, voor de nieuwe zin *Laudamus te etc.*; de vocale noten moesten hier ingrijpend worden gewijzigd, de instrumentale zijn gehandhaafd, en tot slot klinkt als begeleiding de verwijderde instrumentale inleiding.

Het *Gratias* **(3)** is een zwaar trio voor violen unisono, continuo en de bassolist, evenals alle nu volgende delen ontleend aan cantate 187. Het is veeleer een arioso, gezien de tot een enkel motiefje beperkte instrumentale thematiek en de prozatekst, waardoor het bovendien een geschikt model vormt voor het proza van de mistekst. Terwijl het origineel van dit stuk al in g-klein stond (twee mollen, de overheersende toonsoort van deze mis), transposeert Bach het toch naar de dominante toonsoort d-klein (één mol), omdat een meerdelig muziekstuk nu eenmaal een zekere afwisseling van (verwante) toonsoorten vergt. Om zo'n transpositie (een kwint naar boven of een kwart naar beneden) binnen het bereik van de zanger en de instrumenten te houden zijn forse melodische ingrepen nodig. Had Bach niet eenvoudiger een nieuw stuk kunnen schrijven? Hij heeft blijkbaar het basisidee, de 'inventie', willen redden.

De opgewekte alt-aria *Domine Fili* **(4)**, in de majeure toonsoort Bes-groot en met haar driedelig dansritme, heeft Bach ten opzichte van het origineel nogal uitgebreid, vooral met enkele passages in mineur toonaarden en met schrijnende harmonieën die onze zonden (*peccata nobis*) en het *miserere* tot bewustzijn moeten brengen.

Terwijl de laatste aria **(5)** in Bachs missen meestal met de woorden *Quoniam tu solus sanctus* begint, in een sfeer van jubel en lofprijzing, begint hij hier met een herhaling van de woorden *Qui tollis peccata mundi* en hun nog niet getoonzette vervolg *suscipe deprecationem nostram etc.* ('hoor onze smeekbede'), waarschijnlijk omdat hem uit cantate 187 een da-capo aria ter beschikking stond met een luchtig middendeel (*Weicht, ihr Sorgen*) dat Bach nu reserveert voor het *Quoniam*, terwijl hij het plechtige, meditatieve eerste deel, met het gepuncteerde ritme van de Franse ouverture, gebruikt voor de smeekbede *suscipe etc.* Na het opgewekte *Quoniam* blijft een terugkeer van de beginmuziek (da capo) nu uiteraard achterwege, zodat een tweedelige aria resteert. In cantate 187 was de solist de sopraan, nu is het de tenor; de tekst vergde aanpassingen in de vocale lijn, niet in de fraaie hobosolo.

Voor het slotkoor cum *Sancto Spiritu* **(6)** stond model het openingskoor van cantate 187, met haar prachtige structuur: vier vocale passages waarin vier tekstdelen ieder met een eigen thema worden uitgewerkt, bijeengehouden door een consistente instrumentale begeleiding. Nu is er slechts één korte tekst, die viermaal, op verschillende thema's wordt getoonzet. Bach schrapt - opnieuw - het instrumentale voorspel, maar handhaaft deze muziek als tussenspel, vóór de grote fuga.